

І. ДАНИЛЬЧЕНКО

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СТАРШИХ КЛАСАХ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ В.ШЕВЧУКА "ДІМ НА ГОРІ")

У статті висвітлюються методичні аспекти організації діалогічної взаємодії під час вивчення творчості Валерія Шевчука в школі, розкрито прийоми роботи над текстом твору з використанням діалогічної взаємодії.

Ключові поняття: діалогічна взаємодія, прийоми діалогічної взаємодії, діалогові технології навчання.

Останнє десятиліття ознаменоване кардинальними змінами, що помітно вплинули на характер літературного процесу. Новітня українська література – це десятки оригінальних поетичних збірок, повістей, романів, у яких акумульовано найбільш болючі проблеми життя сучасного суспільства.

Одне із провідних місць у розвитку новочасної літератури займає творчість Валерія Шевчука, який є знаковим постаттю сучасного літературного процесу, творчий доробок якого є концентрованим втіленням філософічності, глибинності, культурної відкритості і здатності національної культури до діалогу з іншими культурами. Творчості митця притаманний метаісторичний погляд на сучасність та історію; він актуалізує минуле через трансісторичні цінності людського буття і відтворює не лише історію подій, але й історію культури.

Художній світ В.Шевчука неодноразово ставав об'єктом уваги літературознавців, які досліджували тематично-проблемні, композиційно-сюжетні, жанрово-стильові особливості прози письменника (Н. Беляєва, Т. Бледних, Н. Городнюк, О. Карпова, Р. Мовчан, Г. Полякова, Л. Тарнашинська та ін.).

Проте творча спадщина видатного й самобутнього письменника майже не досліджена в методиці викладання літератури в школі.

Водночас у ході розв'язання питання літературної освіти виникає необхідність визначити суттєві особливості творчості представників літератури постмодернізму, зокрема творчості Валерія Шевчука, врахування яких необхідне для успішного опанування новітньої літератури в школі. Це можливе з допомогою впровадження вчителями-словесниками активних діалогових технологій навчання (сукупність форм і методів навчання, заснованих на діалоговому мисленні у взаємодіючих дидактичних системах суб'єкт-суб'єктного рівня) [7; с. 212].

Творчість Валерія Шевчука автори та укладачі чинних програм пропонують вивчати в старших класах, що передбачає аналіз твору у взаємозв'язку з особливостями літературного процесу, єдністю із біографією митця, специфікою його індивідуального стилю та характерними рисами творчого методу письменника. Тому робота учителя-словесника, згідно з програмовим матеріалом, має проводитися за такими напрямками:

- усвідомлення учнями місця і значення творчості письменника в українській та світовій літературі;
- враховування словесником психологічної готовності учнів сприймати і осмислювати художні твори В. Шевчука;
- використання компаративістичного аналізу творів письменника;
- формування вміння визначати у ході цілісного аналізу художнього твору його характерні особливості (жанрову своєрідність, композиційну побудову, образну систему, мову тощо), що у подальшому допоможе школярам визначати риси індивідуального стилю письменника.

Чинна програма з української літератури для 5–11 класів за редакцією О. Бандури та Н. Волошиної пропонує для додаткового читання в 10 класі роман В. Шевчука «Дім на горі». В діючій програмі з української літератури для 5–12 класів за редакцією М. Жулинського пропонується текстуальне вивчення роману-балади «Дім на горі» В. Шевчука в 12 класі, на що відведено чотири години.

Твір «Дім на горі» (1983) – складний, багатовимірний, насичений філософією та символікою, й навіть рідкісний у сучасній українській прозі – спроможний втримати спонтанне зацікавлення читача. Автор визначив жанр твору як «роман-балада». Композиція роману має кілька сюжетних центрів – новел, від яких автор вільно повертається в минуле, у сни, спогади, що стають притчами, філософськими сентенціями. Усі герої роману живуть ніби у двох вимірах – у дійсному світі та уявному, вигаданому. Ці світи сходяться, співіснують, але від того нічого не змінюється в долі героїв.

У романі розглядаються проблеми сучасності через давні гуманістичні традиції, через релігійні уявлення, елементи фольклору, біблійні сюжети аж до морально-етичних принципів сучасного життя. Це вічні істини народного буття, моралі та етики. Автор художньо досліджує сутність добра і зла, намагається переконати читача: людська краса – всесильна, могутність її у найкращих притвах, вона перемагає зло.

У творі читача приваблюють фольклорно-міфологічні образи і сюжети, які мають таємничу силу, символічну загадковість, а також тема вільного спілкування протилежних статей, позбавленого табу святенницької моралі.

Для навчання літератури важливим є врахування вікового читацького досвіду сприйняття, бо процес підвищення його рівня неможливий без врахування індивідуальності учня-читача, його життєвого досвіду.

Літературний розвиток старшокласників, їх емоційний досвід формується у спілкуванні з мистецтвом слова, із втіленим у ньому гуманістичним змістом. Головним у навчанні стає розвиток здатності до мислення художніми образами, до розуміння авторської ідеї, до сприйняття поетичності мови, до виявлення функцій теоретико-літературних понять. Є.Пасічник стверджує, що підлітки із сформованими читацькими вміннями здатні зрозуміти підтекст художнього твору, непрямую авторську характеристику. Вони осягають широту художніх узагальнень, співвідносять ту чи іншу ситуацію, відображену в творі, з життєвими фактами і явищами [4].

Провідним механізмом читання літературного твору на смисловому рівні, як зазначає Н.Чепелева, є діалог між автором та читачем. Результатом такого діалогу є синтез нового смислу, що виникає внаслідок взаємодії, зіткнення смислових позицій [8].

Витоки такого підходу зустрічаються в ідеях М. Бахтіна, який одним із перших звернув увагу на діалогічний характер розуміння, зазначаючи, що ставлення до смислу завжди є діалогічним, саме розуміння вже є діалогічне. Сприймаючи та розуміючи повідомлення, людина займає по відношенню до нього активну позицію відповіді: погоджується або не погоджується, доповнює інформацію. Жити – значить брати участь в діалозі: запитувати, відповідати, погоджуватися [1].

Під впливом прочитуваного художнього тексту актуалізується набутий читацький досвід читача, знання та оцінки учнів, а також здійснюється прогноз щодо розуміння змісту твору, його зв'язків з уже набутими знаннями з літератури.

Найбільш розповсюдженим прийомом діалогічної взаємодії з текстом, яка є необхідною умовою формування комунікативної складової читацької компетенції, як визначає Н.Чепелева, є постановка запитань, висунення припущень щодо подальшого розвитку змісту, критичний аналіз прочитаного. [8]. Цей прийом вчитель-словесник може успішно використовувати під час вивчення творчості В.Шевчука, а саме роботи над текстом роману «Дім на горі».

Створення установки на діалог з текстом. Так, під час роботи над текстом роману В. Шевчука «Дім на горі» вчитель, організуючи роботу учнів, використовує даний прийом з метою формування вмінь учнів здійснювати діалог з текстом, оскільки учні здебільшого не сприймають автора твору як партнера, з яким вони могли б вести діалог. Виробленню такої установки в учнів

сприяє обговорення тексту, яке спрямоване на виявлення в ньому різних інтерпретацій змісту, героїв, що виражають ту чи іншу смислову позицію, знаходження суперечностей в їхніх поглядах, що представлені у тексті.

Пропонуємо такі орієнтовні проблеми для обговорення:

- Твір В.Шевчука «Дім на горі» є зразком «химерного» роману.

Визначте основні ознаки «химерної» прози.

- Орієнтація письменника на фольклорні традиції;
- трансформація в нових художніх формах легенд і казок;
- прийом гротеску, фантазмагонічне перетворення реальної дійсності;
- елементи народної сміхової культури;
- умовність – одна із визначальних прикмет художньої форми.

- Назвіть представників цього жанру в українській літературі.

- Чому роман баладу В.Шевчука «Дім на горі» називають експериментальним? (своєрідна жанрова структура – роман-балада, проте національні засоби химерного роману з'являються із зовсім новими функціями).

- Чим зумовлений вибір такого жанру? (це дало можливість письменнику вирішити завдання літератур – вивести сучасну українську прозу на світовий рівень. «Дім на горі» став аргументом про життєздатність, природність, нормальність і рівноправність української літератури).

- У чому полягає специфіка побудови роману? (твір складається із двох частин: повісті–преамбули «Дім на горі» та циклу новел-притч «Голос трави», що ніби творять своєрідну метафору всього того, що відбувається у домі на горі).

- Поясніть своєрідність та доцільність композиції твору. (посднання розповіді про сьогодні з фольклорними, зануреним в сиву давнину, історіями. Це одна з ознак «химерної» прози).

- Визначте головну тему та ідейне спрямування роману-балади.

- Яким чином В. Шевчук використовує ідею української літератури бароко для розкриття провідної думки роману? (головна ідея – ідея спільного блага, у «Домі на горі» ніхто із головних героїв не кривдив свого ближнього, кривдники, якщо і з'явилися, то з мороку, знічев'я).

- У який спосіб автор доносить до читачів ідею «добра»? (він використовує елементи утопії. У романі все утопічно врівноважено).

Постановка запитань до тексту. Опрацьовуючи роман В. Шевчука «Дім на горі» учні розвивають вміння ставити запитання до тексту, знаходять у ньому не яскраво виражені проблемні текстові ситуації та формулюють їх у вигляді запитань,

шукають правильну відповідь на них. Ця робота сприяє активізації як комунікативної, так і пізнавальної складових читацької діяльності.

Орієнтовні запитання:

- Роман-балада «Дім на горі» - це твір про кохання, чи про любов? Відповідь аргументуйте.

- Визначте сюжетні лінії у творі. Чим пояснюється розгалуженість сюжету роману?

- Визначте головні сюжетні лінії першої частини роману. За якими критеріями ви робили такий поділ?

- Яким чином авторові вдається ускладнити сюжет? З якою метою він це робить?

- Доведіть, що дім на горі – це фортеця духовності, душі та прекрасного.

- Чому підпорядкована основна фабула роману?

- Яка спільна риса об'єднує усіх героїв – чоловіків і жінок?

Критичний аналіз прочитаного. Даний прийом дає можливість учням виділяти, аналізувати та осмислювати в тексті роману «Дім на горі» різні точки зору, їх а також висловлювати власне ставлення до позиції автора твору.

- Що уособлює легенда дому на горі? (жіночу долю: щасливу і нещасливу, пов'язану з чоловіками)

Робота дослідницьких груп:

1 група – «Барокове поєднання у романі високого і низького».

2 група – «Барокові притчові мотиви»

3 група – «Притчовість образів, епізодів роману»

Критичний аналіз та оцінка прочитаного. Цей прийом організації діалогічної взаємодії з текстом роману спрямований на усвідомлення власного ставлення до проблем, які викладаються в тексті, вміння аргументовано відстоювати його.

Завершальною ланкою художнього спілкування з романом В.Шевчука «Дім на горі», має стати особливий духовний стан учня-читача – формування особистісного тлумачення змісту, яке підвищує онтологічний статус художнього твору до рівня твору мистецтва, тим самим здійснюючи соціальне буття мистецтва і роблячи його фактом життя суспільства. Художній твір і зображений в ньому життєвий досвід автора вступають у взаємодію з неповторним історичним, груповим і особистісним досвідом читачів. Таким чином, твір, залишаючись самим собою, «історично» змінюється, вступаючи у взаємодію з новим життєвим і художнім досвідом, знаходить нові змістові і ціннісні параметри.

Література:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров; Текст. подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дорюгина; Примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. 2 изд. М.: Искусство, 1986. - 445с.
2. Добраев Л. П. Смысловая структура учебного текста и проблемы его понимания. – М.: Педагогика, 1982.
3. Образование. Наука. Творчество. Теория и опыт взаимодействия. Монография. Научная школа В. Г. Рындак / Под общ. ред. Валентины Григорьевны Рындак. – Екатеринбург: Ур. Отделение. РАО, 2002.- 394 с.
4. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. - К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
5. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська література 5 – 12 класи. – К.: Ірпінь, 2005. – 201 с.
6. Українська література. 5 – 11 класи: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання. – К.: Генеза, 2003. – 136 с.
7. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність. – Ужгород. Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2007. – 364 с.
8. Чепелева Н. В. Технологія читання.- К.: Главник, 2004. – 96 с.
9. Шевчук В. Дім на горі. Роман-балада. – К., 1983.